

RONALD PANZA: VRIJEME I METAMORFOZE KULTURNIH POTREBA U DOMOVIMA KULTURE MOSTARA

Piše: Ronald Panza

Domove kulture ističemo i shvaćamo kao mesta susreta u slobodno vrijeme, posredstvom kojih se, izvan radnog vremena, pokušavalo osigurati razvoj ličnosti građanina-radnika. Jer, iako je u socijalističkom sustavu radnik bio prepoznat kao osoba koja živi od rada (posebno fizičkog), vremenom se on sve više razvijao i kao građanin, stičući potrebe koje ostaju u vezi s radnim zadacima, ali nisu ograničene na njih.

U Mostaru je upravo radnička klasa bila začetnik i čuvar kulturnog razvoja nakon Drugog svjetskog rata. Neposredno nakon rata, u vrijeme kada se ekonomija i privreda tek podižu, domovi kulture igrali su važnu društvenu ulogu jer su uspostavljeni kružni proces bavljenja kulturom kao obrazovnim procesom koji onda omogućava i preživljavanje u doba neimaštine i gladi. Domovi kulture podučavali su svoje polaznike određenim znanjima i vještinama, koje su ovi kasnije koristili kako bi i kod sebe i kod drugih razvijali i zadovoljavali kulturne potrebe. Kasnije, s razvojem industrije,

polaznici kao i posjetitelji domova bit će radnici i zaposlenici mostarskih radnih kolektiva poput Vazduhoplovne industrije Sokola, Aluminijskog kombinata i Rudnika mrkog uglja.

Radničko kulturno-umjetničko društvo Abrašević

Iako je nakon Drugog svjetskog rata poprimio obilježja kulturno-umjetničkog društva, RKUD Abrašević je bio reprezentativni dom kulture ili kulturni centar radničke i srednje klase, a kasnije i ostalih inicijatora kulturnog života u jednom radničkom i nekada malom gradu koji je zapravo rastao s njim (u vrijeme osnivanja Abraševića grad je brojao oko 10.000 stanovnika, a na njegovom samom kraju 120.000). Zanimljivo je da i ovi podaci pokazuju kako je omasovljavanje grada doprinijelo odnosu i prema samom Abraševiću. S ovom konurbacijom društvo postaje sve više za ljubitelje kulture (amatere), dok institucije kulture na sebe preuzimaju imperativ zanatstva (profesionalizacije). Od samih početaka okrenuto obrazovanju, usmjereni na amatersko bavljenje umjetnošću, a ne na profesiju, društvo je privlačilo korisnike i publiku u jednakom broju, bez posebnog tretmana u oglašavanju onog što se moglo naučiti i doživjeti – u tom se periodu amaterizam nije značajno razlikovao od profesionalnog rada.

RKUD Abrašević osnovan je u Mostaru 1926. godine, kao društvo radnika s naglašenom potrebom slijedenja modernih strujanja u kulturi. Njegov prvi prostor bila je zgrada Radničkog doma koju su sami radnici obnovili i

pripremili za rad. Prve aktivnosti vodile su u tri smjera podijeljena u daljnje podsekcije: dramsku, tamburašku i kulturno-prosvjetnu. Dok su se dramska i tamburaška sekcija bavile usvajanjem dramskih riječi iz europskog konteksta i zvučnim amblema, kulturno-prosvjetna je naglasak stavljala na nauku – imala je i svoju biblioteku. Ona je pružala doticaj s literaturom vezanom za marksizam i radnički pokret, ali i s književnošću i filozofijom općenito. Zato Abrašević i ne ostavlja dojam amaterskog kluba, nego pravog doma kulture. Tako na repertoaru dramske sekcije nisu bili samo klasični komadi, već se imalo sluha i za potrebe stalno razvijajuće svijesti. Unutar naučne sekcije osnovana je esperanto grupa. Nakon zabrana koje je uvela Šestojanuarska diktatura, Društvo će ponovno oživjeti 1935. godine, s još ambicioznijim dramskim programom. Neposredno prije Drugog svjetskog rata, i Abrašević i pojedini članovi doživjeli su različite napade, a za vrijeme rata društvo i po drugi put prisilno prestaje sa svojim aktivnostima.

Nakon rata, Abrašević je bio kombinat-inkubator za gradske institucije kulture i obrazovanja na dvostruki način: s jedne strane, ljudi koji su u njemu radili postajali bi osnivači ili članovi tih institucija, ili su institucije nastajale tako što bi im Abrašević prepustio vlastitu proizvodnju. Jednu od ilustracija tog procesa nudi Muzička škola u Mostaru. Ona se razvila iz Abraševićeve sekcije za klavir, Muzička škola postaje 1947. godine, a 1954. joj se pridružuje Srednja muzička škola. Osim toga,

neke od aktivnosti koje drugdje inače spadaju u institucionalno muzičko obrazovanje, Abrašević će zadržati kao dio svog obrazovnog procesa. Na primjer, u Muzičkoj školi nije bilo škole gitare koja je bila svojevrsni Abraševićev zaštitni znak sve do gašenja Društva početkom rata u prvoj polovici 90-ih.

Slično se u Mostaru razvijala i dramska djelatnost. Na inicijativu ljudi poput Safeta Ćišića, iz Abraševića su proizašle gradske institucije kao što su Narodno i Lutkarsko pozorište. Prvi članovi mostarskog Narodnog pozorišta, kao i svo tehničko osoblje, bili su članovi Abraševića, a i prve su predstave izvedene u prostoru Društva. Školovani lutkar Đorđe Bovan, te kreativni i stručni osnivač Lutkarskog pozorišta Mostar, također je bio član Abraševićeve dramske sekcije. Svoje prve učenike i glumce-suradnike našao je u Abraševiću i drugim školama.

Pored dramske i sekcije za klavir, najbrojnija je bila Abraševićeva horska sekcija sa oko stotinjak članova. Osnovana je odmah nakon završetka rata, a paralelno s njom i Omladinska sekcija koja će kasnije biti osnovica začetka drugog društva. Hor je otvorio mogućnost povezivanja Abraševića s ostatkom regije kroz nastupe na višednevnim turnejama. Ispočetka njegov repertoar uglavnom sačinjavaju horske pjesme revolucionarne i radničke tematike, ali vremenom se razvija i repertoar klasične muzike, čime i ova sekcija zadobiva jedan univerzalistički impuls. U ovom postratnom periodu, kada se rad

nastavlja smirenim tokom, djeluju i folklorna, recitatorska, duvačka, tamburaška, harmonikaška i baletna sekcija. Uskoro dolazi do preseljena u veliku zgradu u Šantićevoj ulici koja će postati zaštitni znak prostora.

S razvojem zasebnih institucija, Abrašević će sve više naglašavati pojam *amaterizam*. Kako ga je shvaćao i širio Abrašević, amaterizam je bila ljubav prema umjetnosti; s primicanjem kraja 19. stoljeća, Abrašević je u takvom poimanju ostao dosljedan, ali i usamljen. Ali, bez obzira na ovu promjenu akcenta, Abrašević je i dalje izuzetno visoko radni prostor. U njemu su svoj mir i ispunjenje u kulturnom radu i slobodnom vremenu pronašli brojni radnici i radnice, te ostali zaposleni ljudi, kao i mnoštvo učenica i učenika, korisnica i korisnika. Kroz 60-e i 70-e godine na repertoaru je bio izuzetno kvalitetan i kontinuirani dramski program, a s ansamblom sve češće surađuju profesionalni redatelji. Istovremeno se sve više razvija aktivnost Kluba književnika. Izuzetno su bila popularna i druženja kroz igranke i kviz. Spomenimo i hepeninge poput „Izaberimo najbolju školu“, te različite varijante kratkotrajnih, ali jako zanimljivih kombinacija jazz sastava koje su uglavnom činili nastavnici iz muzičkog pogona.

Abrašević je ujedno čuvao i tradiciju izvorne narodne muzike, posebno sevdaha. Imao je školu tamburaških instrumenata, harmonike i folklornih plesova, koji su u jednom trenutku postali izuzetno popularni u gradu. Doba novog zamaha horske muzike bile su rane 80-e. Sve popularniji i brojniji Mješoviti hor Abraševića nastavlja uspješno postojanje. Prisutan je napredak kroz suradnju s poznatim dirigenatima i kompozitorima kao što su Oskar Danon, Boris Papandopulo, Franjo Krasovac i Miroslav Homen. Hor je bio vrlo vidljiv u gradu, a mnogo je i putovao. Vrhunac njegovog rada desio se početkom 90-ih, kada je nastupio predstavi „Lulu“ Branka Brezovca, koja je trebala biti prekretnica u shvaćanju scenske umjetnosti u Mostaru. Uz sve ovo, s izgradnjom dvorane, prostor se otvarao i za pop-rok publiku, još više postajući zanimljiv mладима. Na njegovoj sceni, osim nastupa lokalnih muzičara, održani su i prvi koncerti tada vrlo aktualnih jugoslavenskih grupa, među kojima su bili i prvaci novog vala Azra i Prljavo kazalište. Pred sam rat, iako okolnosti više nisu bile tako perspektivne, Abrašević se još jednom otvorio mладима kroz osnivanje omladinske dramske scene. Više od 30 djevojaka i mladića uspjelo je u dvije godine napraviti dvije predstave, a početak sukoba spriječio je dovršetak treće.

U povijesti Abraševića bilo je doista puno zvučnih imena, ali ovdje bi prije svega trebalo izdvojiti neke od njegovih najčuvenijih upravitelja. Prvi je bio Uglješa Janjić, a nakon njega su došli Safet Ćišić, Ejub Fazlinović, Boris Birjukov, Anton Karačić, Milivoje Mrkić, Fadil Zagorčić i na kraju Nuri Džihan Kezman, bez kojega i ne bi bilo ovih podataka.

Sjećanja Ekrema Čorde (Amatersko pozorište):

„Ja sam bio član dramske sekcije Abraševića u kojoj sam ostvario veći broj uloga. Gdje god smo došli bili smo izvrsno primljeni, kao članovi renomiranog i priznatog društva. U Abrašević smo dolazili da dušu razgalimo, svi smo imali svoja zaduženja u preduzećima, ali je ljubav prema dramskom stvaralaštvu bila neizrecivo velika. Dolazili smo na probe 2-3 puta sedmično, a ako je trebalo i i svaki dan posebno pred premijere i gostovanja. Samo stvaralaštvo - to je nešto čudesno. Od amaterskog stvaralaštva sve započinje. Od ljubavi prema umjetnosti koja se kasnije profilira. O nama se vodila briga. Opština je vodila brigu. Stvarali smo onoliko koliko smo znali i umjeli. Nikakvih ekscesa, svađa i prigovaranja nije bilo. Pomagali smo jedni drugima, posebno u stvaranju. Osjećalo se drugarstvo, prijateljstvo. Sve je bilo podređeno čovjeku, njegovoj ljepoti i njegovom življenju.“

Sjećanja Ahmeta Fetića (Folklorna sekcija):

„Došao sam u RKUD Abrašević davnih 70-ih godina u sekciju za harmoniku. Nakon toga upisao sam se u folklornu sekciju. Biti član Abraševića tada bio je ponos. Sve je bilo rađeno s ljubavlju. Imali smo probe 2-3 sedmično i jedva smo čekali da dođemo i da se družimo. Ništa nam nije bilo teško. Posebno lijepo pamtim igranke i gitarijade. Abrašević nam je doista značio mnogo. Amaterizam je značio puno. Bio sam mlad i kao i svi radio po kafićima, ali sam jedva čekao probe.“

Još jedno važno mjesto za kulturu u gradu Mostaru bio je Dom kulture, osnovan 1960. Iako možda i nisu bile previše vidljive, razlike između dvije ustanove su postojale. Abrašević je ljudima dopuštao da u istoj mjeri razvijaju svoje kulturne potrebe i da ih zadovolje u okviru svog slobodnog vremena. Za razliku od Abraševića, Dom je bio više okrenut klasičnom obrazovanju i informiranju kroz aktivnosti Radničkog univerziteta kao mesta općeg obrazovanja za odrasle, diskusija, tribina i književnih nastupa. Radnički univerzitet je sadržavao Osnovnu školu za odrasle, Centar za usmjereni obrazovanje s raznim administrativno-upravnim školama, te Centar za fleksibilne oblike rada. Nekoliko godina kasnije u ovaj će prostor biti smješteni i Informativni centar Mostar (Radio Mostar s redakcijom nedjeljnika *Sloboda*), kao i Narodna biblioteka. Aktivnosti u Domu kulture bile su više određene prostornim kapacitetima, i bile su prije svega namijenjene mladima. Domom su dominirale tri sale: velika, u kojoj su nastupali zabavni, ali i ostali izvođači, i dvije manje, koje su pružale prostor muzičkoj demo-sceni. Bile su tu i jedna manja kongresna dvorana (višenamjenska po svojoj prirodi), te galerija.

U još jednoj značajnoj razlici od Abraševića, Dom kulture je polovicu svog programa vezao za visoku kulturu. Na primjer, vrlo popularna Otvorena tribina, koju je vodio Milenko Mišo Marić, bila je općenito posvećena estetici. I galerijski prostor Doma bio je ilustrativan u tom pogledu. Umjetnička galerija BIH – ekspozitura Mostar nalazi se u prostoru Doma kulture od 1969. godine. Prva stalna postavka su djela slikara iz Hercegovine. Kasnije, 1977. godine nova stalna postavka je izbor djela pod nazivom Jugoslovenska umjetnost XX stoljeća. U okviru galerije osniva se i „Mali salon“ kroz koji redovno djeluje Društvo likovnih umjetnika Mostara.

U zgradi Doma nalazila se i Narodna biblioteka, koja je nakon rata preuzeala primat u organizaciji rada s knjigama. Osnovana je 1946. godine, a svojim su je donacijama podržali i građani. Kasnije je našla svoj dugotrajni smještaj u Domu kulture od 1959. godine. Vrlo aktivna, prilikom useljenja brojala je 40.000 knjiga, a uskoro su otvorene i dvije čitaonice, te bibliobusna služba – knjige su krenule ljudima u domove. Sve do rata 1992., biblioteka je održavala redovni konkurs, nagrađujući školske radove i na taj način potičući čitanje i izražavanje. O važnosti ovog segmenta rada biblioteke svjedoči činjenica da je početkom rata broj posuđenih knjiga iznosio 25.000 primjeraka. Od ostalih književnih djelatnosti u Domu, treba istaknuti da je u njemu svoje mjesto našla i izdavačka kuća Prva književna komuna.

Krajem 80-ih Dom poseban značaj pridaje alternativnoj sceni, dominantno muzičkoj. Upravo u ovom periodu najviše oživljava mostarska rock-scena, posebno njen alternativni izričaj. Postaju redovniji i koncerti poznatih jugoslavenskih bandova, pa se oko ovog prostora polako se počinje formirati i rasti prava demo i zatim organizirana muzička scena koja je kulminirala nastupom grupe Laibach. Od ostalih djelatnosti u tom periodu, treba izdvojiti živu likovnu scenu. Osim redovnih izložbi i performansa, pokreće se tribina pod nazivom *Ars Longa vita brevis* s jednomjesečnim programom.

Rudarski dom

Rudarski dom smješten je u kvartu Rudnik, naselju koje je nastalo oko Rudnika mrkog uglja i njegovog kasnijeg vanjskog kopa. Nije imao jasnu organizaciju otvorenog doma kulture, nego je djelovao unutar radničke

samouprave u Rudniku mrkog uglja, koja je kulturne potrebe radnika tretirala ozbiljno i sa specifičnim dostojanstvom. S obzirom da je cijela jedna četvrt izrasla oko Rudnika, također je zanimljivo vidjeti na koji je način sama radna organizacija olakšavala život svojim radnicima i njihovim obiteljima. Zanimljivo je da su brojni stanovnici Rudnika bili iz raznih, često udaljenih dijelova zemlje. Članovi radničkih obitelji nudili su i razmjenjivali vlastita znanja i usluge. Općenito, tko god je imao neko dodatno znanje, dijelio ga je sa ostalima. Tako su mladi ljudi na Rudniku mogli učiti klavir čije je sate poduke dijelila obitelj jednog inžinjera. Slavile su se i Nove godine, radnici i njihove obitelji imali su pravo i na novine, a višak hrane odnosio se kućama tako da je kuhinja na određeni način bila i javna, čime se sprječavala glad.

Djelatnost Rudarskog doma odvijala se na tri glavne lokacije. U velikoj sali su priređivane svečanosti, manji nastupi likovnih i književnih gostiju, projekcije filmova i redovne igranke koje su, zapravo, pobuđivale najviše interesa. Preko puta nje nalazila se kuglana koja je nudila mogućnost za sportske djelatnosti, ali u kojoj su isto tako bili održavani plesovi. Ostale aktivnosti svečanog i otvorenog tipa održavale su se u neposrednoj blizini, u školi 25. Maj, čime se još jednom potvrđivala veza sa zajednicom. Važno je istaknuti da su kina u Mostaru obnovila svoj rad nakon Drugog svjetskog rata, pri čemu je kino prostor u Rudarskom domu značio puno na razvoju gradske kinokulture. S obzirom na lokaciju, možda je najzanimljivija kulturna aktivnost namijenjena radnicima (i ujedno dostupna svima) bila biblioteka smještena u - Domu zdravlja. Posebno su je voljeli i cijenili najmlađi, a rudarskoj je djeci nudila jedan od prvih, osnovnih i formativnih doticaja s kulturnom ponudom grada. U 80-tim godinama je, nakon višegodišnje pomoći i poduke od strane RKUD Abrašević, osnovan i KUD Rudar čije je mjesto bilo u ovim prostorijama.

Tehničko osoblje (1949.)

Tehničko osoblje dalo veliki doprinos us

Dom kulture u Bijelom polju

Dom kulture u Bijelom polju izgrađen je nakon Drugog svjetskog rata kao mjesto koje je trebalo postati centar razvoja tog kraja, što se i dogodilo. Izgrađen je kroz radne akcije i promišljanje lokalnog stanovništva o načinu

boljeg povezivanja mostarske periferije s centrom, kao i njenih potreba. Sve do rata 90-ih služio je i kao sala za javne skupove vezane za godišnjice i praznike, kao i za sastanke lokalnih političkih inicijativa. U eri razvoja još uvijek porušene zemlje bio je mjesto na kojem ste mogli gledati televiziju, s obzirom da su neki od prvih TV aparata u naselju bili smješteni tu, pa su se sve važnije političke vijesti kolektivno gledale. Uz Dom su postavljene i prve prodavnice zbog kojih se nije više trebalo ići po osnovne namirnice u centar grada. U početku se njime najviše koristi izviđački odred „Veljko Vlahović“, koji je i inicirao brojne radne akcije, a kasnije je sve više postajao mjesto za kulturne susrete i rad sekacija, od kojih je prije svega najpoznatija bila ona folklorna. Bile su zastupljene i škola tambure, koju je pomagao RKUD Abrašević, dramska grupa koju su vodili glumci Narodnog pozorišta, brojne igranke i pjevačka natjecanja, ali prednjačila je folklorna grupa. Folklor je putovao po cijeloj zemlji, nastupao na raznim natjecanjima i tzv. bratimljenjima, a najzanimljiviji su bili posjeti kazneno-popravnom domu u Hercegovini. S ovih su se natjecanja članovi folklora redovito vraćali praćeni nagradama kao i priznanjima. Zanimljivo je da je ovaj prostor bio centar i hortikulturnih djelatnosti zbog čega je postao poznat i van granica zemlje.

Sjećanja Emine Šabić (Folklorna sekcija):

„Bila sam članica folklorne sekcije. Među prvim koreografima je bio Kema Dedović, zatim Džidža Šoše, Zdravko Hamović. Učestvovali smo na Zimskim olimpijskim igrama u Sarajevu. Igrali smo izvorni folklor, igrali smo kola iz bivše Jugoslavije, a surađivali smo sa tamburašima i klapom. Provodili smo dosta vremena na probama, najmanje 3 puta sedmično po dva i više sati. Lijepo smo se družili u domu i van proba. Bez razlike na vjeru i naciju, svi smo se družili. Jako smo poštovali starije, posebno istaknute voditelje kao što su bili Refik Fika Hodžić, Marko Zovko, Miško Antelj. Svaki trenutak je bio lijep tako da se nikada nisam uvrijedila. Dom kulture bio je važan za mlade. Družili smo se ovdje i sa ljudima koji nisu vježbali. Opremu smo jedno vrijeme pozamljivali od Abraševića, a kasnije smo imali svoje nošnje. Išli smo na bratimljenja, u posjete bratskim društvima - nismo imali finansijskih sredstava pa smo igrali po poduzećima za prijevoz, kako bi smo se mogli kretati - sami smo se financirali...“

Sjećanja Huseina Ćurića (Folklorna sekcija):

„Bio sam član folklorne sekcije. Bili smo kao jedna cjelina. Lijepo smo se slagali, pazili, veselili. Putovali smo cijelom Hercegovinom, Srbijom, Makedonijom. Pobjeđivali smo na festivalima. Doček je bio nezaboravan. Kad smo bili u Stocu, organizatori su nas zamolili da svratimo u Kazneno-popravni Dom. Bila je velika gužva i svi su bili zadovoljni, posebno ljudi

koji su bili zatvoreni. Oko ovog našeg Doma se vodio sav kulturno-umjetnički program - igranke, natjecanje "Prvi glas" - nema pjevača koji nije nastupio na ovoj pozornici. Dom je bio važan jer su se u njemu obavljale različite djelatnosti - osim umjetničkih bili su tu i politički i društveni skupovi i sastanci. Imali smo podršku opštine. Ljudi su se okupljali, družili i zabavljali u kantini, a uz Dom smo imali i prve modernije prodavnice za osnovne dnevne potrebe, tako da se više nije moralo svaki dan ići do udaljenog centra grada.“

Atmosfera kulturne sigurnosti

Iz ovog istraživanja je vidljivo kako su se kulturne potrebe objašnjavale, stvarale i promicale. Nije se radilo samo o nalogu koji bi jednostavno bio nametnut „odozgo“, od strane vlasti ili partiskske nomenklature, već o ostvarivanju potreba radnika i građana za vremenom ispunjenim kvalitetnim kulturnim sadržajima, u kojem su se, prema sklonostima samih kulturnih aktera, razvijale i njihove sposobnosti i dosezi. Bilo je to vrijeme kada se moglo doći i do zabave i do ostvarenja kvalitetnijih društvenih odnosa kroz jačanje zajedničkih aktivnosti u kojima se moglo poboljšati i usvajati skupljeno znanje. Radnici i građani kao akteri kulture su mogli, s obzirom na svoju društvenu ulogu, računati na određenu mjeru utopiskske slobode ili naklonosti. Pri tome je do izražaja dolazio i osjećaj za pravednost. U usporedbi s današnjim osjećajem napuštenosti u javnom prostoru Mostara, moglo bi se reći da je nekadašnje prisustvo domova kulture u Mostaru stvaralo je – uz ponudu dodatnog obrazovanja i aktivnosti – i atmosferu svojevrsne kulturne sigurnosti.

IZVORI:

1926-1956. – RKUD "ABRAŠEVIĆ" – uredio Safet Burina, RKUD "Abrašević" Mostar 1956.

1926-2001. - 75 GODINA ABRAŠEVIĆA - Priredio i uredio Nurdžo Kezman, RKUD "Abrašević" Mostar, Mostar 2004.

PREGLED STVARALAŠTVA U MOSTARU - prilozi iz kulturne istorije; Salko Šarić, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Mostar, 2017.

1918-1978. – RUDNIK MRKOG UGLJA MOSTAR – Rudnik mrkog uglja Mostar, Mostar 1978.

KULTURNA RIZNICA HERCEGOVINE – 70. Obljetnica Narodne knjižnice
Hercegovačko-neretvanske županije u Mostaru (1946-2016.); Marinko Jovanović,
Narodna knjižnica HNŽ, Mostar 2016.

FOTOARHIV: Nuri Džihan Kezman

Arhiv

Istraživački tekst ([/taxonomy/term/33](#))

Dom kulture

Dom kulture Mostar / Centar za kulturu Mostar ([/dom-kulture-mostar-centar-za-kulturu-mostar](#)).
Dom kulture Bijelo Polje, Mostar ([/dom-kulture-bijelo-polje-mostar](#)).
Rudarski dom Mostar ([/rudarski-dom-mostar](#))

Domovikulture.ba projekat su Udruženja AKCIJA Sarajevo.

Podržano od

strane OSF BiH.

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

